

László Hadrovics

ŠTEFAN ZAGREBEC KAJKAVSKI UMJETNIK KOMPOZICIJE I STILA

Kajkavski dijalekat bio je često predmet vrlo važnih lingvističkih istraživanja. Postoje monografije o povijesti i o današnjem stanju tog dijalekta, o jeziku pojedinih pisaca i cijelih grupa jezičnih spomenika. U svim tim istraživanjima kajkavski je dijalekt promatran samo s jednog aspekta, tj. kao sastavni dio šireg dijalekatskog sistema, kao lokalna varijanta jednog šireg razvojnog tipa. Govori se dakle u tim radovima — i to često vrlo iscrpno — o fonetskim pojavama, o akcentuaciji, o morfologiji, o rječničkom blagu. Međutim, kajkavski dijalekat nije samo lingvistički fenomen u užem smislu riječi, nije samo jedan isječak iz južnoslavenskog jezičnog područja nego je i književni jezik koji je od druge polovice 16. stoljeća organski razvijao svoje izražajne vrednote pa je bio baš u momentu kad je bio napušten najrazvijeniji, najhomogeniji i najmoderniji hrvatski književni jezik. Meni se čini da, prije svega, ovaj aspekt kajkavskog dijalekta zaslužuje najveću pažnju, a jedva se varam ako tvrdim da je baš ovaj aspekt bio do sada najviše zanemaren. I kajkavska renesansa naših dana prikazuje kajkavsku prošlost više kao neki regionalni kuriozum nego kao živu baštinu. Tome je uzrok, mislim, jednostavna činjenica da je u kajkavskoj književnosti pjesništvo tako slabo zastupljeno, a proza sa svojim religiozno-moralizatorskim temama nije mogla biti zanimljiva već ni onoj generaciji koja je najoduševljenije radila na stvaranju jedinstvenog književnog jezika, a još manje je privlačljiva današnjem naraštaju.

Ali baš ova proza zaslužuje ne toliko sa sadržajne nego sa čisto estetske, umjetničke, stilske strane najveću pažnju. Zato sam odabrao za temu mog referata kajkavskog propovjednika Štefana Zagrepca, jednog od najvećih a danas najmanje poznatih prozaista hrvatske književnosti. Namjerno sam metnuo u naslov referata riječ »umjetnik« jer se radi zaista o izuzetnom majstoru umjetnosti riječi. Zagrebec označava kulminaciju razvojne linije kajkavske umjetničke proze koja počinje s propovijedima Antuna Vramca, pa se nastavlja djelima Baltazara Milovca, Jurja Habledića, Ivana Belostenca, Mihajla Šimunića.

Prije nego bih ušao u detaljniju analizu umjetnosti samog Zagrepca htio bih samo ukratko spomenuti kako je zapravo došlo u 17. i u početku 18. stoljeća do tog neobičnog razvitka kajkavske proze, a osobito do umjetničkog formiranja kajkavskog propovjedničkog stila. U Hrvatskoj — kao što je poznato — nije bilo prave reformacije, niti je bilo prave protureformacije. Protestantisti se pokret odigravao najvećim dijelom izvan granica hrvatskog jezičnog područja, u emigraciji, a pokušaji u sjevernim krajevima, oko Va-

raždina i možda u Međumurju, bili su vrlo brzo ugušeni administrativnim mjerama, ekskomunikacijom pisaca i uništenjem heretičkih djela. Ova činjenica imala je vrlo znatne posljedice za dalji razvitak književnosti. Dok je u drugim zemljama, kao npr. u Njemačkoj ili u Mađarskoj, reformacija urodila ogromnom masom polemičke literature, u Hrvatskoj do prave dogmatske polemike nikad nije došlo. U vrijeme kad se u drugim zemljama razvija grozničava literarna produkcija, u prvoj polovini 17. vijeka je u sjevernim hrvatskim krajevima tišina. A kad se u toj tišini postepeno pojavljuju prvi znakovi književne regeneracije, počevši od izdanja kajkavskog molitvenika (1640) i kajkavskih evanđelja (1651), u kasnijim djelima polemici se s reformatorima posvećuju samo kratke digresije od nekoliko rečenica, a nikako cijele knjige. Ali je baš ova okolnost odredila razvojnu liniju kajkavske proze u umjetničkom pravcu. Autori kao Habledić, Belostenec ili Šimunić nisu prisiljeni da svoj oratorski talenat rasipaju u jalovoj, a često puta i dosta vulgarnoj polemici oko dogmi, nego se posvećuju prije svega brižljivom iskonstruiranju, detaljnom razrađivanju i umjetničkom oformljavanju svojih moralizatorskih djela. To je zapravo pravo zlatno doba kajkavskog literarnog baroka.

U pogledu sadržaja i stila ova se književnost razvija u tri osnovna pravca. Za prvi je karakteristična pripovjedačka i deskriptivna tenedencija, koje je najtipičniji predstavnik sam Habledić. U njegova dva djela, *Zrcalo marijansko* i *Prvi našega oca Adama greh*, moralizatorska tendencija daje samo okvir u kojem je zgusnuta gotovo sva zabavna literatura toga vremena: antičke priče, svetačke legende, historijske i lokalne anegdote, živahni opisi ljudskih odnosa. Drugi je pravac karakteriziran kontemplativnim i meditativnim duhom. Predstavnici toga tipa su Baltazar Milovec, jedan anonimni molitvenik (*Duhovni kinč*, 1667) s vrlo lijepo oformljenim meditacijama, Ivan Belostenec sa svojih deset propovijedi o euharistiji i Mihajlo Šimunić s dvije knjige (1697). Meditativni karakter tih knjiga ne znači da u njima nema beletristike. Samo, ona ostaje u pozadini i nikad nije tako dominantna kao npr. kod Habledića. Treći tip mogao bi se označiti kao dramski. Jedini predstavnik toga pravca je Stephanus a Zagrabia, Štefan Zagrebec kapucin, najznatniji propovjednik ne samo svoga vremena nego i cijele kajkavske književnosti.

Njegove propovijedi (*Duhovna hrana*), izdane u pet debelih knjiga u toku od dvadeset godina (1715, 1718, 1723, 1727, 1734), obuhvaćaju otprilike 3 tisuće strana i prava su riznica ne samo teoloških znanja nego i svemogućih literarnih siževa, ujedno su i najbogatiji izvor tadašnjeg kajkavskog književnog jezika. Zagrebec bi svakako zavrijedio opširnu monografiju. Bilo bi zanimljivo prikazati sve njegove teološke i literarne izvore, osobito onda kada kod njega nisu naznačeni, kao npr. kod nekih historijskih anegdota. Bilo bi interesantno znati da li se ugledao u nekog znatnijeg propovjednika svoga vremena, da li je imao konkretne uzore za kompoziciju i stilizaciju svojih tekstova, da li su npr. Drexelius ili Segneri — često puta spominjani — konkretno utjecali na njega i u shvaćanju oratorske umjetnosti.

Jasno je da Zagrebec nije originalan u današnjem smislu riječi. On je baštinio cijelo bogatstvo starije teološke literature i, kao i svi propovjednici prije i poslije njega, i on tu ogromnu baštinu upotrebljava sasvim slobodno.

Nije on originalan u invenciji, njegova se originalnost pokazuje u skupljanju i izboru materijala, u kompoziciji i stilizaciji tekstova.

Kopozicija Zagrepčevih propovijedi je u većini slučajeva vrlo jednostavna, jasna. Počinju obično s jednom dosta opširno razrađenom pričom iz antičke literature, iz biblije ili iz svjetske povijesti. Mjesto takve uvodne priče autor može dati i neki živahan opis iz prirode, kao što je npr. vrlo poetična slika o pčelama u uvodu propovijedi na dan svetih apostola Filipa i Jakova (2 : 176 — 178). Zanimljivi su slučajevi kad propovjednik u uvodu priča svoj san ili bolje reći neku fiktivnu viziju: »Ne znam je li mi se senjalo ali sem pak zameknjen vu duhu bil, činilo mi se vendar da sem videl . . .« i ovdje dolazi široko razrađena slika o nekoj odurnoj staroj babi koja sjedi na tronu i o lijepoj, nevino progonjenoj »gospodični«. A cijela ta alegorija ima smisao: falsitas regnat, veritas exulat (4 : 374). Česte su propovijedi koje počinju nekom meditacijom, kao npr. o daru jezika (1 : 177), o koristi molitve za duše u čistilištu (1 : 381), o slozi kao temelju porodičnog i društvenog života (4 : 110), o propuštenoj zgodnoj prilici (4a : 16).

Poslije takva uvoda, koji obično obuhvaća jednu ili dvije stranice, dolazi glavna tema propovijedi koja se dijeli u više poglavlja. Da vidimo kompoziciju i način obrade, prikazat ću sadržaj samo jedne propovijedi, koja je posvećena jednom od glavnih grijeha, naime zavisti. Uvod je vrlo impresivan (1 : 504). Zavist se prikazuje kao »Mati Asmodeuševe, sestra Belzebubova, zaručnica Behemotova, strina Balova, nevesta Belialova, prvorođena kći Luciferova, već vražje spodobе i nature babina« koja je svuda prisutna. »Ar ni ga varaša niti grada, dvora, nit kloštra, hiže nit štacuna, vulice nit pijaca, mesta nit kuta kade ona ne bi oblasti svoje pokazala«. U glavnom dijelu se najprije nabrajaju slučajevi kad je zavist prouzrokovala pogibiju pravednika. To su poznate ličnosti iz antičke povijesti: Scipion, Likurg, Sokrat, Ciceron, Belizarij; iz Starog zavjeta: Abel, Josip, Danijel; iz Novog zavjeta sâm Isus. Ali je zavist prisutna i u svakodnevnom životu i u svakom društvenom sloju, kod gospode, kod meštarskih ljudi, kod trgovaca, čak i kod petljara. Dalje se grijeh zavisti uspoređuje s drugim grijesima. U svakom je grijehu ili nešto koristi ili nešto užitka: uzuraši, pijanci, lakomci, skupci, lotriši svi nekako uživaju u svom grijehu, »Nenavidnik pak nima nikakove najmanše hasni, veselja niti nasladnosti vu svojem grehu« (1 : 511). Dalje: »svaki drugi grešnik može imati kakvu-takvu ispriku, lotriš. . . , tat. . . , ljudomorec. . . A nenavidnik nikaj takvoga ne more naprvo donesti«. Zato je i kazna božja najveća kod ovog grijeha. Jer znamo za primjere iz Svetoga pisma da su neki drugi grešnici ipak stekli božje pomilovanje: »Šaul pako, Kain i Ežau bili su nenavidniki jalni, nazlobni i kot takovi nesrečno svoj žitek dokončali a duše pak naveke vu pekel poslali«. Kao završetak dolazi opet jedna opširnija priča — ovaj put iz Cesarija od Heisterbacha — o dva susjeda lončara koji su se neumoljivo mrzili samo zato jer su imali isti zanat pa su bili jedan drugome zavidni. U toj mržnji su i umrli, pa ni u paklu nisu odustali od nje. Na kraju propovijedi daju se dobri savjeti protiv zavisti iz spisa apostola Pavla, svetoga Zenona i Ciprijana. — Kompozicija je dakle vrlo jasna, prozirna. Ovako ili slično su konstruirane sve propovijedi. Ima doduše u njima pored

takve solidne okosnice i svakojakih digresija s raznim primjerima i citatima iz Biblije i iz teološke literature. Ali svi ti primjeri i citati služe samo jednom cilju, boljem objašnjavanju glavne teze i nikad ne prelaze u besmisleno nagomilavanje pojedinosti ni u samodopadno pokazivanje učenosti. Naš autor je u tom pogledu i suviše skroman. Za neke knjige kaže da ih nije čitao (3 : 460), a na više mjesta naglašava ništavnost svojih skromnih sposobnosti, što ipak ne treba da uzmemo doslovno.

Za propovjednički stil našeg patra karakterističan je prije svega živi kontakt s publikom, koji on postizava namjernom dramatizacijom izlaganja. Zagrebec smatra propovjedaonicu za scenu gdje je protagonist on sam, ali i njegova publika sudjeluje u glumi. A baš ta dijaloška forma, dijalog između propovjednika i vjernikā daje osobit barokni čar, mjestimice i pravu dramsku napetost njegovim tekstovima. Ta dramatizacija ima svoj određeni dijapazon, svoju određenu skalu. Najjednostavnija je njena forma kad se u propovijed unosi neki lični momenat, i to s ovakvim obrtima: »kak i otkud bi ja vezdašnje moje govorenje početi moral? sam stanovito ne znam« (3 : 242); »vu starih hisrorijah čtem da.« (4 : 301); »poslušajte kaj se pripetilo jednomu mojega reda redovniku« (1 : 387); »vezda idem ja a figurā ad figuratum« (4a : 83); »hodmo na praktiku« (1 : 300); »kaj da bolje spoznamo hodmo vu Sveto pismo, onde hoćemo najti da.« (1 : 359); »vezda vidmo drugi zrok, i je ovakov« (1 : 289); »čudne i kruto strašne reči nahadam, koje je Duh sveti po Davidu kralju govoril i jesu ove, koje me čine od velikoga straha drhtati i kakti iz pameti ishadati« (1 : 124).

Izlaganje postaje živahnije kad se fingira nekakvo proturječje koje autor uvodi ovakvim obrtima: »mislil bi more biti gdo i opitati bi hotel zakaj. . .«; ili: »reće mi ovde more biti gdo da. . .«; ili: »najde se more biti gdo koji mi reće da. . .«; ili: »najde se more biti koji priprost človek koji mi reće. . .« itd. Ali to je još vrlo običan oratorski postupak.

Veća se živahnost postizava nekom fingiranom halucinacijom govornika. Tako npr. kad se radi o mukama nemilosrdnog bogca u paklu: »Tiho! mene se vidi da čujem jedan žalostni glas: Pater Abraham, Otec Abraham! Ali kakov je i otkud mora biti ov glas? Mene se vidi da ishađa iz peklenske glubine, posluhnemo ga na dalje« (1 : 32); na drugom mjestu opet: »Čujem jedan glas a ne znam otkud, nego poznavam iz reči da ishađa od samoga Kristuša« (1 : 388). Govoreći o tome da je više ljudi došlo u pakao nego u nebo, jadicovanje prokletih Zagrebec uvodi ovim riječima: »Tiho! (čini mi se da čujem glas jedne trupe ljudi), posluhnemo jedno malo kaj govore da iz njihovoga govorenja budemo mogli spoznati kaj su za jedni ti ljudi i kaj bi radi čuti, znati ali imeti« (4 : 417). Isto tako mogu biti dramatizirana i svjedočanstva biblijskih likova ili srednjovjekovnih teologa kad se citiraju za potvrdu neke teze. Tako npr. kad se govori o žalosti kralja Davida (1 : 277): »Ali kakov zrok tomu njegovomu naglomu velikomu zburkanju bi mogel biti? Hodmo adda k njemu i opitajmo ga kaj mu je bilo: Poveč nam adda, o sveti kralj David, kaj ti se je zloga propetilo? i nut čujem da nam odgovarja. . .« i ovdje dolazi dug dijalog između govornika i kralja Davida. Slična je situacija kad autor raspravlja o tome koliko vrijedi jedna duša i koliko je teška. Pošto je

nabrojio sva bogatstva zemlje dodaje: »ali ovde čujem svetoga Ambroža kaj mi tija iz Milana kriči: . . . premal je ves svet za prevagnuti jednu samu dušu« (1 : 162).

Ali je svakako najživlja forma dramatizacije fiktivni dijalog između propovjednika i publike. U toku izlaganja upleteni su uzvici iz publike koji kao da izražavaju neku sumnju vjernikā: »Hola pater! Polahko pater! Oh pater polehko! Oh otec duhovni!« Ali se često puta i sam govornik obraća jednomu od vjernikā ili cijeloj publici pa se izlaganje nastavlja u dijaloškom obliku. »Simo hodi, grešni človek, poveč mi, kuliko ruk imaš? — Imam dve. Bog ti je blagoslovi, a kuliko nog? — Dve. Kuliko očij? — Dve. Da bi ti pak gdo jedno oko izbol, ne bi li z drugim videl? — Bi. Da bi ti gdo jednu ruku odsekel, ne bi li se z drugum pomagat? — Gdo vu tom dvoji? Da bi ti gdo jednu nogu odrezat, ne bi li na druge hodil? — To je već nego istina. Vezda mi pak poveč, kuliko imaš duš? . . . Jednu jedinu dušu imaš, o človek, i ako ovu pogubiš, druge nimaš« (1 : 159). Ili drugi primjer: »Hodmo na praktiku: Povečte mi, prosim vas, je li istina da vi vsi do jednoga vu pravoga živoga Boga verujete? — Oh! Pater, to je jedna istina prez vsake dvojnosti. — Drago mi je kruto to čuti i znati ali poslušajte kaj vuče mudri teologi da je najmre troje fele verovanje« (1 : 240).

Mjestimice dijalog prelazi u pravu diskusiju pa se razvija kao neka mala dramska scena, kao npr. u propovijedi o milostinji (1 : 194—195): »Lepo, dobro i sveto govorite, pater prodekator, (čini mi se da nekoji vele), kaj sami znamo i verujemo da je dobro i hasnovito ubogem almoštvo deliti, ali jako teško je vučiniti. — Kaj? kaj to velite, kaj? da je teško almoštvo podeliti? Ter takova je težina i trud poseči u žep ali mošnju ter iz nje izveleci jednu peticu ali konče nekuliko novac i nje ubogem razdeliti da si za nje kruha kupe. — Ali, pater prodekator, ni ga petic pri nas a novac kruto po malo, mošnje su naše prazne. — Ah, ako je tomu tak, vi ste ispričani, ar Nemo dat quod non habet. Ali da bi ja rekel da toga vam ni veruvat, bi li krivo rekel? ne štimam, ar ja dobro razmem kak vnogi drugač govore i drugač misle« itd. Diskusija se nastavlja u takvom tonu sa živahnim uzvicima i s jedne i s druge strane pa se svršava jednom »hištorijom« koja dokazuje da božji blagoslov izostaje često puta samo zato jer su ljudi škrti u davanju milostinje.

Nisu sve propovijedi jednako podesne za takvu dramatizaciju nego samo one u kojima su ili osnovni sižeji ili ilustrativni primjeri »egzempli« u vezi sa svakidašnjim životom, kao npr. siromaštvo i bogatstvo, prijateljska ljubav, dužnosti muža prema ženi i žene prema mužu (O prijateljstvu 4 : 214). U takvim situacijama ne manjka ni pravi humor. Karakterističan je npr. završetak propovijedi o dužnostima muževa prema ženama (4 : 110): »Oh pater! vaše vezdašnje prodečtvo svedoči da ste vi ali podmiteni dobro od žen ali pak vi ne poznate kakove su nature žene, koje kakove špičaste čemerne jezike vu svojeh zubeih nose i z njimi kak nas siromahe muže do src našeh prebadaju; da bi vi znali dugač bi mislili i govorili. — Bratija moja draga, kaj sem rekel rekel sem; komu se pravo ne vidi, danas 8. dan naj simo dojde, more biti povoljneseja kaj čul bude, za vezda pako — Amen«. U narednoj propovijedi — nakon dužeg uvoda — pater se obraća muževima: »Nu kade

ste sada vi zakonski muži koji ste se danas pred osmomi dnevi počeli bili, ali prekesno, proti ženam vašem tužiti, povećate adda sada kaj ste hoteli od njih naprvo donesti. — Oh pater! ne morete veruvati kakove sotone jesu naše žene, one su krive i zrok tulikeh karkih i kletvih, nepokoja i jada našega. . . Oh pater! ne morete veruvati kak je to teško i kulik je to križ. — Nu dosta je toga povedano, žene ravno tak proti vam se tuže i jošće gorje kaj bi skoro i brže veruvati moral. — Nu, sveti Pavel apoštol, koji si danas osem dan tulike navuke mužem daval kak se moraju svojemi ženami sponašati, poveć danas kak se pak žene z mužmi svojemi držati moraju. — Budu li pak hotele obdržavati žene ono kaj se njim pové i zapoveé činiti? — O, moj sveti Pavel, toga ja ne morem obećati, pustemo mi obodva ovu skrb na muže njihove; posluhnete adda žene i muži skupa kaj i kak sveti Pavel govori. . .« (4 : 112—113).

Dramatizacija je najefikasnija svakako onda kad je sadržaj sam po sebi dosta dramatičan, kad npr. na sudnji dan prokleti čuju strašnu osudu, sena tenciju:* »Koji kada one nesrečne proklete duše iz vust sudca nebeskoga čuli budu, hote se proti njemu obrnuti i ovako mu počnu govoriti: pokehdob adda, o sudac nebeski, da nas od tebe tiraš, daj nam konče tvoj sveti blagoslov. Kaj blagoslov? Ah, proklectvo! proklectvo! a ne blagoslov, ite maledicti. — Ah gospone! pokehdob da nas tak proklete od tebe tiraš, pošli nas konče vu kakovo dobro mesto. Kaj? vu dobro mesto? Ah in ignem, vu ogenj peklenski, gorući, smrdljivi, vekovečni. — Oh, kakovo mesto, kakova postelja! Adda, o sudac nebeski, da drugač ne more biti nego da nam je kakti prokletem vu ogenj vekovečni poiti, ah smiluj se nad nami ter nam konče tam daj kakovo dobro tovaruštvo. Kaj? vu ogenj u dobro tovaruštvo? Ah qui paratus est diabolus et angelus ejus. Othadžajte, othadžajte spred mene o nesrečne neverne duše. . . Othadžajte vu ogenj peklenski, koji vas bude žgal ali vas zežgati nigdar ne bude mogel, vu kojem za tovaruše i gospodare, sluge skupa i henkare budete imeli vrage rogate, odurne, strašne i nemilostivne, koji vas bude poleg zaslužjenja vašega sekli, rezali, drli, kosali, vrtali, raščinjali, kuhali, pekli, cvrli; ali zgristi, pojesti niti skončati nigdar vas ne budu mogli« (1 : 12).

Ali dramatizacija teksta je samo jedna strana scenskog efekta. Na nekim mjestima autor daje propovjedniku prave režiserske upute kako da svoju ulogu igra što efikasnije. Grijesi npr. kojima grešnik vrijeđa Isusa kao da su kamenje koje se baca na njegovo presveto tijelo: »Donesući tija vu ovo sveto mesto cirkveno na srcah vašeh kamenje oneh jalov, gizdosti, skuposti, nečisteh poželenj i ostaleh smrtnih grehov za hitati je vu otkupitela vašega rassetoga na križnom drevu; ali postojte, o krvoloki prokleti, doklam vam ga otkrijem da budete videli i znali kam i vu koji njegovoga presvetoga tela kotrig kamenje vaše hitati«. (I ovdje dolazi režiserska uputa:) »N(ota) B(ene:) Ovde mora concionator raspelo vu ruke uzeti i otkriti ter vu rukah držeć govoriti:

* Slijedeći je tekst dramska parafraza samo jedne rečenice iz Markova evanđelja: Tunc dicit et his, qui a sinistris erunt: Discedite a me maledicti in ignem aeternum, qui paratus est diabolus et angelus ejus (25, 41).

Nut vam ga ovo, o grešne duše! Nut vam ovo njegove svete noge z oštremi čavli pribite. . . » I tako nabraja i ostale udove: ruke, glavu, rebro, prsi i završava scenu s uzvikom: »Dajte adda, podignite grešne ruke vaše na ovoga raspetoga otkupitela vašega, fantete se nad njim slobodno, ako ste kada koju najmenšu krivicu od njega prijeli«. (4 : 250). U drugoj jednoj propovijedi o prolaznosti života vrhunac je dramske napetosti početak razgovora s mrtvačkom glavom: »Vezda pak naj dopušćeno bude mene N. N. naprvo donesti jednu samo stran najplemenitešu mrtvoga tela človečanskoga, i nut vam ju«: (U zagradama se dodaje režiserska uputa: »Ovde zemi mrtvečku glavu vu ruke«.) »Ovo kaj štimate N. N., čija bi mogla i morala biti ova glava? . . .« (nakon dugog niza pitanja:) »ni ga na svetu koji bi ju poznati i povedati mogel čija je. Govoremo adda ž njum, more biti kaj već od nje naučite neg od mene: Daj adda prodekuj ti na mesto mene gdo si, kaj si i otkud si? Čujem ja i posluhnete vi N. N. početak prodeke mrtvoga prodekatora ovoga«. I tako propovijed se nastavlja i svršava kao razgovor između propovjednika i mrtvačke glave (3 : 10—12).

Dramatizaciju sam istakao kao najznačajniju stranu propovjedačkog stila Štefana Zagrepca. Ali za njega su karakteristična i sva sredstva kojima se propovjednici služe od srednjeg vijeka pa do najrazvijenijeg stadija literarnog baroka. To su biblijske »hištorije«, narodne priče, historijske anegdote, svetačke legende, različiti mirakuli i egzempli, svakojaka vjerovanja, naivna tumačenja prirodnih pojava, egzotične priče o ljudima i životinjama (elementi srednjovjekovnih fiziologa), široko razrađene alegorije, poredbe, isto tako široko razvijeni kontrasti, realistički, slikoviti opisi s nabranjem pojedinosti, nagomilavanje sinonima itd., itd. Sva ta sredstva upotrebljavaju se kod Zagrepca u baroknoj potenciranosti. Navodim ovdje samo dva primjera za poredbe koje objašnjavaju razliku u postupanju sudaca prema malenim i velikim krivcima. Prva je poredba uzeta od pauka: »Znano je i more biti od vnogeh zmed vas N. N. v pamet vzeto kak pavuk vu zraku iz praveh svojeh črev mrežu plete za zadobiti si ž njum hranu, koju kad dokonča skrije se na stran vu kakovu god luknicu i onde čaka zverine; pripeti se adda da doleti vu onu mrežu koja mala muha i vu nje se zamota. Doskoči taki pavuk iz kutica svojega gde ju je stražil, počne ju stiskati, svojemi črevi nju vezati i vuziti, potlam pak i krv iz nje sesnuti i onako krvjum one muhe hraniti. Doleti druga, tretja i četrtja, z vsakum jednako čini, akoprem nijedna muha mreže njegove najmenše škode ne vučini. Pripeti se pak da jedna velika muha dobrenči ali koji stršen zabuši se vu onu mrežu, predere ju i preleti, pavuk se vendar ne gene iz mesta, nego iz duplja svojega gleda. . . »Tak denes reči se mora od pravice i sudcev kaktio od pavuka i mreže njegove, kajti kak goder pavuki z malemi muhami čine, tak sudci i glavari čine z niskoga stališa ljudmi« itd. (4 : 352). Druga poredba govori o ljudima koji stanuju na obali neke velike rijeke: »Vidi mi se da ti takovi sudci i glavari spodobni jesu onem ljudem koji polek velikeh potokov imaju svoje hiže i vu vremenu kakove povodnje, kada vide da velik potok teče i po vode vsakojako malo i veliko drevo plava onda isteku van z drevenemi i železnemi na dugih štangah kvakami ter ono malo drevje k sebe na kraj potežu; veliko pak bukevje ali koje

drugo drevje puščaju z mirom po vode plavati, znajući dobro da da bi po nje posegli već zla neg dobra i već škode neg hasni bi dobili i sami sebe vučini. Ravno tak čine i sudci ze vsemi slugmi pravice.» (4 : 355).

Sav taj beletristički materijal opće je blago svjetske literature pa nije rijetkost da iste motive nalazimo i kod drugih pisaca. Poznato je npr. da se Habdelićevi motivi ponavljaju kod Gašparotija. Ja bih ovdje upozorio samo na jedan poznati motiv iz fiziologa. Radi se o slonu: »Dokančam moje govorenje naprvo postavljajuč navuk koga si vsaki zmeđ vas more vzeti od jedne neme stvari po imenu elefanta, od kojega naturaliste pišu da ima ovu naturu i lastovitost da najmre kada zna da hoće mladi mesec iziti, kojega prvo nego on pozdravi teče k kojemu potoku i vu njem se dobro opere i očisti i onak čist ide ter se pokloni novomu mesecu» (1 : 45). Ovaj je motiv upotrijebio već i Gundulić na dva mjesta, i to prvi put kao zagonetku u takmičenju između Gorštaka i Divjaka u sedmom skazanju prvog akta Dubravke (SPH 9³: 278):

Rec', ka u gori zvijer pribiva
ljudcke svijesti i spoznanja
ka se u bistroj vodi umiva
i mjesecu čista klanja?

Drugi put se pojavljuje isti motiv u Osmanu u opisu štita amazonke Sokolice (SPH 9³: 423).

Pored takvih srednjovjekovnih vjerovanja ima i sasvim realističkih opisa, kao npr. upotreba lana (1 : 267), sađenje trsja (3 : 323), opisi različitih zanata i zanatlijskih alata. Upravo je dirljivo kako se npr. sveti Josip na samrti oprašta od Isusa, pa mu ostavlja svoje tesarske alate od kojih je svaki zajedno i simbol buduće Isusove muke i smrti: »Najprvo tebe ostavljam moju tišljarnicu. . . Ostavljam tebe onu črlenu farbu z žnorum skupa z kojum si pomagat ti mene brvenja zlamenuvat na optesavanje. . . Ostavljam tebe on moj rastrgani fertuh cimermanski. . . Ostavljam tebe ono brvenje i letve. . . ostavljam tebe kladivo, klešče, klanfe i druga železja. . . Ali pred vsem tem i najprvo tebe ostavljam milu majku tvoju i predragu zaručnicu moju Mariju» (3 : 302—303).

Takva su nabranja uopće omiljelo stilsko sredstvo u svim Zagrepčevim propovijedima. Dolaze ona i u kontrastima kad je njihova uloga da ilustriraju oštru protivnost između dvije pojave. Takav je kontrast npr. između prvog i drugog dolaska Isusova: »Vu prvom prihodu došel si ves slab, tih, krotek i ponizen. Vu drugom pak prihodu dojdeš ves strašen, ošter i zmožen. Vu prvom došel si vu vremenu mira i pokoja ves ljubljen, vu drugom dojdeš vu vremenu fančenja jak i oboružen. Vu prvom pokazal si se vu plenících na sencu ležeči. Vu drugom pokazati se hočeš vu oblaku sedeči. Vu prvom došel si grešnike na pokoru zvat. Vu drugom dojdeš njih vu pekel osuđavat. Vu prvom došel si siromah trpet pregone i nevolje. Vu drugom dojdeš preganjat i kaštigat neprijatele tvoje. Vu prvom došel si ves milostiven sveta otkupljavat. Vu drugom pako dojdeš prez vsake milošče njega skončavat, zatirat i na ništar spravljat. . .«. I tako nabraja još nekoliko razlika da na kraju

krikne: »Oh, kulika razlika je međ ovemi dvemi prihodnjami tvojemi Kristuš moj raspeti«. (4 : 2).

Slikovito je prikazan i kontrast između gospodara i sluge u obrnutoj ulozi: »Povećte mi, prosim vas, bi li se pristojalo da bi jedan gospon trpel glad i žeju a sluga pak z blagom gospona svojega bi se gostil vsaki dan i pijančučal; da bi gospon na pol gol ves razdrt hodil a sluga vu svilu bi se oblačil; da bi gospon trudil se i potil delajuć a sluga bi se veselil z mirom sedeć ali pak tancajuć; da bi gospon hodil naprvo pešice a sluga pak bi za njim na lepom konju jahal ali se vu hintovu vozil? Kaj vam se vidi N. N., bi li se pristojalo to?» (4 : 23).

Ali je barokno nabiranje i bez kontrasta najobičnije stilsko sredstvo našeg autora. U propovijedi npr. gdje se govori o tome da ne smijemo propustiti dobru priliku za pravu pokoru nabrajaju se ljudi različitog stanja i zanimanja koji se kaju jer su propustili zgodnu priliku. Citiram doslovno i ovaj odlomak jer je jedan od najljepših primjera dramatizacije:

»Veli on trgovac, on kramar: eh! da ja nisem išel na on tak velik senjem, kade bi dobička konče sto ranjškov bil mogel dobiti, prez kojeh sada ja moram biti kako da bi mi je gdo iz žepa vkral.

Veli on težak, on gospodar človek: eh! nesreća moja, da ja nisem mojega vinograda obdelal, mojega polja nagnojil, zoral i posejal, kada je tomu vreme bilo, kod su i drugi ljudi vučinili, z kojemi bi bil obilno kruha i vina dobil, prez kojega teško živeti i stradati z družinum mojum vu napredek budem moral.

Veli on knez i siromah gospon: eh! gde je moja pamet bila, da se nisem za vremena preporučal za onu čast i službu z kojum bi lepo i pošteno bil mogel živeti i do smrti se dohraniti, sada pak moram prez nje nevoljno živeti i od nevolje pogibati.

Veli on pravdaš kada pogubi pravdu: eh! tužni ja da nisem prvo oprosil onoga razumnoga prokoratora, da se nisem prvo preporučil sudcu, ne bi bil ja na tak veliko siromaštvo došel.

Veli on mladenec: eh! da nisem ja prvo snoboke poslal k one bogate device ali vdovice z koje blagom bil bi mogel na ovom svetu dobro do smrti stati i na drugom vekoma srećen biti.

Veli ona divojka: eh! da nisem ja privolila kada sem dobru priliku za vdati se imela, kak bi lahko bila onoga dobroga i bogatoga mladenca dobila. Ovak pako, Bog zna, kak dugo budem partu nosila, kuliko špota i nevolje do druge takve prilike vuživala.

Veli k zadnjemu on petljari: eh! da ja nisem takovo vreme vu mestu onom bil, kada i kade se je kruh, vino i meso delilo, kak bi mogel dobro stati. Ovak moram žejen i gladen druge ovakve prilike čakati i Bog zna, ako ju jošće kada dočakam«. (4a : 16—17).

U tako stiliziranim tekstovima sinonimi igraju vrlo važnu ulogu. Mjestimice ima ih tri, četiri a najobičniji su parno navedeni sinonimi. Neka bude ovdje dosta samo nekoliko primjera: profozi, šergi grabanti i ostali slugi pravice (4 : 354); kramar, trgovac, tržec (4 : 386, 4a : 16); tati i tolvaji

(4 : 336), arka ili škrinja (4a : 82); jal i nenavidnost (4 : 349); ves zmučen, žalosten, tužen i krvavem potom oblejan (3 : 245); šantav ali krumpav (4a : 49); teško i žmehko (4a : 90, 3 : 245); tak ja vas prosim, molim i zaklinjam (4 : 249); virostuvati i skoznovati (3 : 228, 272); harcuvati i vojuvati (4a : 121); žalostiti se i turobiti (4 : 214).

Ostaje mi samo da kažem nekoliko riječi o tome kakvo mjesto zauzima Zagrebec u razvitku hrvatskoga književnog jezika. On pripada onoj grupi hrvatskih književnika koji su smatrali kajkavski i čakavski dijalekat za dvije varijante jednog te istog književnog jezika, pa nisu mnogo pazili na dijalekatsku čistoću nego su pokušavali — jedan u većoj, drugi u manjoj mjeri — da miješanjem dijalekata razvijaju neki zajednički književni jezik prihvatljiv i za čakavce i za kajkavce. Zagrebec dakle nastavlja tradiciju jednog Glavičića, Rattkaya, Magdalenića, Belostenca, Vitezovića, samo što on u miješanju jezičnih elemenata nije tako daleko otišao kao npr. Belostenec ili Vitezović, nego je u suštini ostao kajkavac. S druge strane sigurno je da Zagrebec svoj književni rad nije namijenio samo svome užem kajkavskom zavičaju. U predgovoru treće knjige on doslovno kaže ovo: »skrbel sem se... i z ovum tretjum knjižicum mojum hrane duhovne punum malem horvatskoga, slovenskoga i dalmatinskoga naroda ljudem na pomoć dojt«. U duhu tog šireg shvaćanja svoga jezičnog područja, Zagrebec je možda prvi kajkavac koji svoj jezik dosljedno naziva hrvatskim, a za naziv slovenski jezik — koji se tako često upotrebljava kod ranijih pisaca — nisam našao nijednu potvrdu. Evo nekoliko primjera: »Pater date« kaj po horvacki hoće reči Pater dajte« (1 : 196); »Scandalum je grčka reč koja na dijački jezik preobrnjena hoće reči: claudico, horvacki pako šantam« (1 : 299); »horvackem jezikom« (2 : 571, 599); »ime Benedictus, kaj horvackem jezikom hoće reči blagoslovljen« (3 : 425); »Vi pako, o grešniki i grešnice, kuliko stotin krat vu mrtvečkih popevaneh mašah onu istu popevku vašem horvatckem jezikom čuli jeste popevati« (4 : 12). Za narod i zemlju Zagrebec opet dosljedno upotrebljava izraze: ljudstvo moje horvatcko, naš Horvatcki orsag, Horvatcka zemlja.

Kao što sam već spomenuo, Zagrebec u miješanju dijalekatskih osobina ne ide daleko, ne ide dalje od nekih fonetskih razlika, i to samo u nekim određenim riječima, kao npr. *den* i *dan*, *denes* i *danas*, *meša* i *maša*, *novomešnik* i *mašnik*, *starac* ali *mladenec*, *devica* ali *divojka*. U čuvanju kajkavskog osnovnog karaktera Zagrebec mjestimice zapada i u neispravni ekavizam, tako npr. mjesto *pomiriti se* on konsekvntno piše *pomeriti se*.

Propovjednička djelatnost Štefana Zagrepca označuje vrhunac razvojne linije kajkavske proze. Nema kod njega izvještačenih, po latinskom kalupu konstruiranih, teško shvatljivih rečenica, koje su tako karakteristične za manirizam Jurja Rattkaya u djelcu Kriposti Ferdinanda drugoga (1640). Iako je Zagrepčevo rječničko blago vrlo bogato, nema kod njega neobičnih kovanica od kojih vrve kasniji kajkavski rječnici, Belostenčev *Gazophylacium* i Jambrešićev *Lexicon*; ali on nije ni purist, slobodno upotrebljava sve njemačke, talijanske, latinske, mađarske riječi koje su već od prvih početaka dobile građansko pravo u kajkavskom književnom jeziku. U stilizaciji svojih propovijedi Zagrebec nikad ne vrijeđa dobar ukus i nikada ne zapada u vul-

garnosti ili u neukusno lakrdijaštvo, iako zna da bi time mogao steći možda više popularnosti: »Naj dojde koji prodekator na prodekalnicu, naj pripoveda senje, fabule i norije neprikladne za tak sveto mesto, toga z takovoga ne mogu zadosta prehvaliti. Naj pako dojde koji pravi namestnik apoštolski, naj počne z onem apoštolskem duhom Kristuša raspetoga, istinu vekovečnu prodekuvati, sveti evangelium tolmačiti, grešnike otprto karati. . . oh, toga takovoga budu vsi odurjavali, proti njemu vsi mrmrali, od njegovoga prodečtva bežali i dalko stali« (4 : 385—386). Koliko je Zagrebec bio svjestan svoje moći i odgovornosti kao propovjednika, o tome svjedoče njegove riječi o daru jezika: Bog je jezik »nadelil z vnogemi privilegiumi i darmi da najmre z svojem glasom more razveseliti pravične i razžalostiti krivične, činiti smejati žalostne i plakati prokšene, obatriveti turobne i prestrašiti prevzetne, izvisiti preganjane i poniziti oholne, pohvaliti opšanjene i opšaniti objedne« (1 : 177). Tako zanosno, tako poetički mogao je o jeziku govoriti samo pravi majstor, pravi umjetnik žive riječi.